

ezért az igazi tudós ember mindig toleráns, tiszteli mások gondolatait, feltevéseit, sohasem állítja, hogy a megdönthetetlen igazság birtokosa. Az újabb és újabb kutatók, eredmények, következtetések módosíthatják álláspontját, a kiérlelt, sokoldalúan körbejárt, alátámasztott, bizonyított tudósi felismerések együttese adhatja a megközelítően teljes igazságot. Korunkra jellemző, hogy ezt, a teljes élet bölcsességével és derűjével kimondott, hirdetett és gyakorolt toleranciát vele szemben olykor kevésbé alkalmazzák. A „kettős honfoglalásnak” nevezett elméletet a Millicentenárius évében még mindig sokan helyből elutasítják, ahelyett, hogy felvállalnák az elmélet kidolgozásához vezető évtizedes, sokoldalú tudósi munkálkodás útjának végigjárását. Persze ez sokkal nehezebb, fizikai és szellemi értelemben is Embert próbáló feladat, s korunkban amúgy is a hangoskodók, a felületesek, a percemberek világát éljük. Ők azonban időről-időre eltűnnek, s megmaradnak az igazi teljesítmények, mint László Gyula életműve is. Enélkül nemcsak szegényebbek lennénk, de szakmai, lelki és szellemi kapaszkodóinkat, támaszainkat is elveszítenénk.

Rendkívül megtisztelő számomra, hogy László Gyula professzor úrral együtt gondolkodhatom a Honfoglalásról tervezett és rövidesen leforgatandó kosztümös, történelmi játékfilmem előkészítése kapcsán, amelyet Nemeskürty István forgatókönyvéből készíték. A vele folytatott konzultációk segítettek abban, hogy remélhetőleg fel tudjuk majd idézni azt a világot, amely a mostani kiállításon látható képekből is sugárzik. Bár sem régész, sem néprajzos, sem történész nem vagyok, filmes és színházi emberként nagy tisztelettel szeretném magamat is László Gyula tanítványai közé sorolni, ami önmagában is rendkívüli megtiszteltetés. Külön öröm, s az alkotó munka sokszor gyötrelmes folyamatában erőt és kitartást ad, ha abban a tudatban dolgozhatom, hogy magam is hozzájárulhatok ennek a nagyhatású, a magyarság szempontjából kiemelkedő jelentőségű életműből eredeztethető gondolatoknak minél szélesebb értelemben vett közkinccsé tételéhez.

Koltay Gábor

Anonymus Erdély-képe¹

1. A téma felvezetését viszonylag messziről kell kezdenem. P. mester históriájának Erdélyről szóló részeit, a tőle mondottakat és nem mondottakat csak úgy lehet jól értelmezni, ha munkájának egészéből, illetőleg általános jellegzetességeiből indulunk ki, különösen figyelve a szerző ismeretkörének a tárgyához kapcsolódó lehetőségeire, a mű megírásának szándékaira és munkamódszerének sajátosságaira.

E kérdésekről két okból is bátorodom nyilatkozni. Egyfelől a hatalmas méretű anonymusi szakirodalomban a sok tévedés, üres hipotézis, periferikus problémát feszegető eszmefuttatás, elavult nézet mellett bőven vannak a téma érdemi részeibe vágó, beható szövegelemzésből kiinduló, átfogó eredmények; gondolok itt főként *Szilágyi Loránd*, *Horváth János*, *Györffy György*, *Makkai László*, *I. Tóth Zoltán*, *Kristó Gyula* idevágó munkásságára, melyekre a kritika soha el nem hanyagolható szűrőit nem nélkülözve az Anonymus-kutatóknak támaszkodniuk lehet. Másfelől hosszú idő óta foglalkozom magam is – elavult nyelvészeti nézetek revideálásának okából, melyhez szükségszerűen kapcsolódik tüzetes szövegelemzés is – a Magiszter művének teljes tematikájával, amelyből magától értetődően adódtak általánosabb tapasztalatok.

2. Ezeket röviden a következőkben foglalhatom össze: 1. A Névtelennek ténylegesen megírt műve méreteihez, tartalmához, megannyi részletéhez képest meglehetősen

¹ Az Erdély a honfoglaláskor címmel az Erdélyi Szövetség által 1996. március 18-án, Budapesten szervezett tanácskozáson elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

keves volt az ismerete a honfoglalás történeσεiről: a jó három évszázad távolságának önmagában is nagy hézagán kívül csekély mennyiségű, részben nem konkrét magyar vonatkozású, részben magyar viszonylatban sommás volt írott forrásanyaga, bizonytalanok, jórészt népetimológiásak voltak szóbeli értesülései, elmosódottak orális irodalmi hagyománybeli támaszai. 2. Tollát igen nagy mértékben vezették sajátos írói, illetőleg személyes érdekek: egyrészt a honfoglalók cselekedeteinek minél részletesebb, heroizált bemutatása, minél több magyar és ellenséges személy szerepeltetése; másrészt saját kora ismert családjainak, nemzetségeinek ősi jusson történő birtokjogi igazolása, az írás szentesítő erejével rögzítése, akár kancelláriai ismeretség- vagy függőségbeli, akár rokoni, akár tiszteleti indíttatásból. 3. Ismerethianyainak pótlását és sokirányú igényei kielégítését írása hitelességének, az események valóságtartalmú beállításának nagyon tudatos, átgondolt törekvésű ellensúlyával igyekezett elérni. Ebbéli eszköztárához két „fogás” tartozott. Az egyik az volt, hogy a Székéhiából kijövés eseményeinek jórészt külföldi forrásanyagú leírását kivéve, a honfoglalás cselekményeinek színhelyét az országnak csak olyan vidékeire vitte nagy óvatossággal, amelyeket saját helyszíni tapasztalataiból, esetleg igen pontos közlésből ismert; ehhez egészen kitűnő, sőt a korabeli adottságokhoz mérten valósággal csodálatra méltó földrajzi tájékozottságát feltehetően külföldi követjáró útjain és kancellista, klerikus hivatalnoki teendői révén szerezhette meg. A másik munkamódszerbeli eljárása az volt, hogy kiváló tájismerete fölhasználásával a kora számára is hiteles helynévanyagot tette elbeszélése központjába, szükség szerint azokból alkotta személyeit, illetőleg személyneveit, és azokhoz fűzött elmés, népetimológiás jellegű magyarázataival szőtte cselekményeit. Mint egyik korábbi tanulmányomban² részletesen kimutattam, e fogáshoz mintegy félszáz esetben folyamodott, akkor, ha személyt és cselekményt kellett jórészt vagy teljesen a semmiből alkotnia; mindebben segítségére volt kitűnő nyelvérzéke, mellyel észrevette és a maga javára visszájára fordította azt a jelenséget, hogy a magyarban a puszta személynév helynévi előzményül szolgálhat, illetőleg az így alakult helynév névadó személy korábbi létét igazolhatja. Így lett végülis műve a hitelesítő, konkretizáló szándékkal belezsúfolt tulajdonneveknek óriási tárházává.

Mindezek szükséges előre bocsátása után – gondolom – megokoltan mondhatom: Erdély honfoglalás-történetéről Anonymustól valós kép megismerése végett nem sokat lehet várni; módot ad viszont a mű azoknak a – nem sokkal kevésbé fontos – következtetéseknek a levonására, hogyan és miért olyan saját korára illő Erdély-képe, továbbá hogyan, miért képzei el a magyarság erdélyi honfoglalását úgy, ahogy azt leírja, és tegyük már előre hozzá: ahogy az ténylegesen meg nem történhetett.

Erre szeretnék a továbbiakban néhány csomópont felvillantásával utalni.

3. Mindenekelőtt valamit P. Mester Erdély-fogalmáról általában. Mint ismeretes, *Erdély* neve magyarul először az ő gesztájából maradt fenn: „ad *erdeuelu*”. A táj latin neve azonban személynévhez melléknévként csatolva már jóval korábról ismert: 1111: „domnus Symon *Ultrasiluanus*”; „Mercurius princeps *Ultrasiluanus*” (Kálmán király oklevele hitelesítői közt)³; vö. még An.: „De terra *ultra siluana*”. A magyar nevet nyilván nem a Névtelen alkotta, sőt az *Erdély* név a latin megfelelőket minden bizonnyal jóval megelőzte. A közhiedelem szerint – és ebbe talán P. mester leírása is belejátszik – a területet nyugat felől (az Alföld felől) nevezték el, s az 'erdő' benne a bhari hegyek erdőségeit jelenti.⁴ Ez lehetséges, de korántsem biztos. Nem szabad

² *Benkő Loránd*: Anonymus élő nyelvi forrásai. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Bp. 1995. 221-247. old.

³ *Györffy György*: *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Bp. 1992. 383. old.

⁴ V.ö. pl.: *TESZ* I. 1968. 1596. old.; *Kiss Lajos*: Földjazi nevek etimológiai szótára. Bp. 1980. 422. old.

ugyanis kizárni azt, hogy a területet a magyarság már több-kevesebb idővel a honfoglalás előtt is ismerte és névvel nevezte, mégpedig persze *kelet felől*. Eleink etelközi tartózkodása, onnan nyugat felé portyázásai, az erdélyi hágókon át is feltehető honfoglaló műveletei, a Kárpátok igen régi *Havaserdő* elnevezése (l. már An.: „ult[ra] siluam hóuos versus occidentem”) adhatták meg ehhez a történeti és földrajzi hátteret. A névadási lehetőséget meg az is, hogy honfoglaló eleink a Kárpátok keleti oldalán láttak először erdős magashegységet, mely a nyelvlélektani szabályok szerint törvényszerűen járhatott névadási aktussal, és amely ilyen okok miatt nemcsak a Kárpátoknak, hanem a Kárpátokon túli (=kelet felől nyugat felé túli) területnek a névadását is meghatározta. Mindehez tudni kell, hogy az ómagyarban az *erdő* és a hazai közép latin szövegekben a neki megfelelő *silua* nemcsak 'nagy erdő'-t jelentett – szemben kisebb és speciálisabb erdőfélésekre utaló magyar szinonímájával: *eresztény, pagony, csepely, berek, liget* stb. –, hanem erdős nagyhegység jelölőjeként is sűrűn szerepelt; vö. An. is: *siluam igfon* (=Réz hegység); „ad *siluam matra*”; „in *siluam zouolon* „*silua[m]* que dicit[ur] *petur goz*” (=a Kapella hegység); „*silua[m]* *magna[m]* que n[un]c *uert[us]* uocat[ur]”; stb.

A mindenképpen az ő idejénél sokkal korábban keletkezett *Erdély* nevet a Magiszter tehát mint készen kapottat, mint jól ismertet használhatta és írta le, persze anélkül, hogy a név keletkezésének kronológiájáról, valamint keletkezésének eredeti szemléletmódjáról fogalma lett volna. Ezzel nem áll ellentétben, hogy ő bizonyosan a *nyugat felől* néző, értelmező szemléletet érezte e névben. Erre több utalása is világosan rámutat: „Terram u[er]o que elst] int[er] thi scia[m] et siluam igfon. Que iacet ad erdeuelu”; szerinte Árpád vezérei nyugat felől, a „partes mezesinas”-on, illetőleg „portasmeze sinas”-on keresztül mentek be arra a földre, melyet ő kifejezetten „erdőn túli”-nak „terra ult[ra] siluana”-nak nevez, sőt „ult[ra] siluas” és „ult[ra] siluas uersus orientem”-ként emleget. A honfoglaló seregek nyugat felől Erdélybe hatolásának hangsúlyozása összefügghet azzal az anonymusi tapasztalattal, hogy ő maga is nyugat-keleti irányban kelhetett át a Meszesen a tőle oly jól, helyszíni ismereteket jelzően leírt Almás-Kapusvidékre.

4. A következő kérdés: konkrétan, földrajzi valóságában melyik az a térség, amelyet a Magiszter *Erdély* néven nevezett, s ebből mi lehet érvényes saját korára, mi pedig az ő honfoglalás kori elképzelésére?

A felelet saját korára nézve aligha lehet kérdéses. A XIII. század elején a történeti Erdély minden része szilárdan a magyar királyság fennhatósága alá tartozott, délen a Hunyadi medencéig és Fogarasig meg a Barcaságig, keleten Besztercéig, Fejér megye felső, keleti nyúlványaiig és a székely medencékbe zömében éppen ekkortájt beköltöző székelységig. Az már eleve nemigen képzelhető el, hogy a kancellária révén az ország viszonyairól feltehetően jól értesült Anonymusnak minderről ne lett volna tudomása. De művében számos utalás is van arra, hogy az általa leírt, viszonylag igen szűk erdélyi területen túl eső részokről is volt legalább elmosódott fogalma; hiszen szól a Tögyötömék (=Tétény) által meghódított vidéktől keletre eső lakatlan területről, lényegében az akkori északi gyeplévérről; a Dzsölóhoz (Gyalu) tőle anakronisztikusan kapcsolt, de a fogarasi területen már ténylegesen is bent levő vlachokról; az általa szintén máshová helyezett, de ténylegesen Maros völgyi hajdani Gyulák történetéről; a jó földet öntöző nagy folyókról; a vlachokra és szlávokra törő kunokról és besenyőkről; az aranyról és a sóról, mely szintén nem esett leírt területére; stb. Nagyon figyelni kell viszont arra is, hogy ezek az értesülések nála részben elnagyoltan, homályosan vannak tárgyvalva, részben tévesek, a Dzsöló-hoz, valamint a Gyulákhoz fűzötteken kívül nincsenek szokásos leíró, magyarázó módon előadva.

5. Ha viszont bármilyen elmosódott, de lényegében teljes volt az Erdély-fogalma, akkor mért határozta meg Pannónia földjének, Attila örökségének területét úgy, hogy abba csak az Erdélytől közvetlenül nyugatra levő sáv, Menümarót és Glád tőle pontosan körülhatárolt területe fért bele (mint ahogy azt a 11. capitulumban megírta); és főként mért vitte később a honfoglaló hadakat az egész Erdélyhez képest nagyon kicsiny valóban erdélyi területre, a Meszesről közvetlenül délkeletre eső vidékre? Azaz mért maradt ki Erdély zöme Anonymus honfoglalás-rajzából?

A Névtelen nem tudhatott sokkal többet a magyar honfoglalás földrajzi menetéről, mint hogy őseink keletről, a Havas-erdőn át jöttek a Kárpát-medencébe. Hogy volt-e tudomása olyan hagyományról, mely konkrétan a Vereckei hágón való bejövételre utal, arra nincs elegendő fogódzók. Az Északkeleti-Kárpátok elsősorban itteni jó átjárhatósága, a kievi előzmények valószínű szerepe a honfoglalás előtti eseményekben, Etelköz lehetséges fekvése mindenesetre támogathatják a Mester leírását. Van azonban jó pár körülmény, amely a Latorca–Ung-völgyi bevonulásnak ellentmond: a bejövetel kezdő eseményei leírásának a magyar gesztairodalomban lényegében társtalán volta; az útvonalnak az általa leírt összes vonulási utak közül a legpontosabb, legrészletesebb bemutatása; a történet naiv epikus kihasználása, benne főként Álmos máshonnan úgy nem ismert szerepének kiemelése; az út menti helynevek feltűnően nagyarányú megőrkítése és főként eseménymagyarozó, eseménymegokoló voltának kitüntetett hangsúlyozása stb.; mindez külön-külön is, de főleg együttesen azt a gyanút kelti, hogy itt inkább Anonymus konstrukciójáról lehet szó, melynek létrejöttében az orosz fejedelemségekhez vezető, követként tőle is akár többször is bejárt útvonalnak alapos ismerete és az útba eső helynevekben rejlő népetimológias lehetőségek nagy csábítása és hitelesítő ereje volt nagyonis meghatározó szerepű.

Mindez ellentétében feltűnő, és ellentétében függ össze Erdélynek a Magisztertől leírt honfoglalás kori szerepével. Az Erdélybe keletről bejövés vagy legalábbis átvonulás lehetőségét több körülmény támogathatja: Etelköz fekvése, a Keleti-Kárpátok számos helyen átjárhatósága, a krónika-tudósítás Álmos itteni megöléséről, a honfoglalás kori erdélyi leletek stb., stb. A kelet felőli erdélyi behatolásnak vagy átvonulásnak azonban nála *semmi nyoma*. Ez a tény nemcsak arra utalhat, hogy a Magiszter a magyar honfoglalás részleteiről nemigen tudott, hanem azt is jelzi, hogy egyébként szinte végtelen távlatú képzeletében Erdély, mint a keletről bejövés területe föl sem merült.

Hogy mi lehet ennek az oka, az honfoglalás kori általános ismerethiányán túl nagy valószínűséggel P. mesternek saját korára illő Erdély-ismeretében, pontosabban nem ismeretében kereshető. Hogy ennek a földrajzi értelemben vett személyes nem-ismeretnek mennyi bizonyossága van éppen művében, arra egy-két rész-vonatkozásban még kitérek. Itt csak visszautalok arra a már emlegettem tényre, hogy mily óvatosan bánik a Névtelen a honfoglalók előnyomulásával a Kárpát-medence számos külsőbb területe felé: ott jórészt csak bizonyos *irányokba*, egyes vidékek *felé* küldi a hadakat, s az események leírását hirtelen berekeszti: „us[que] ad vgo sam”; „us[que] ad castrum salis”; „us[que] ad siluam zepus”; „uersus castru[m] borona”; stb. Láthatólag nem vagy csak hallomásból ismeri ezeket a helyeket.

Ha lehet, még óvatosabb Erdéllyel. Árpád vezéreinek seregei „vidáman” járkálnak Ménmarót földjén a Szamos alsó folyásánál, meg a Berettyó és a Sebes-Körös középső-alsó folyásánál, de a Meszesen már csak kevéssé jutnak túl. Anonymus pontos leírásából szépen kivehető, mennyire ismeri – alighanem személyes utakból – a Nyírségnek, Szatmár nyugati felének, Közép-Szolnoknak, Bihar északi részének a területét. Föltehető, hogy a Meszesen valamivel túl is járhatott: az Almás és a Kapus vidékének tőle szűk területre adott sűrű földrajzi képe a számára oly fontos helységekkel lehet erre tanúság. Délen is, Glád földjén, a Temesközben az Aldunáig részletes leírással vezeteti végig a hadakat, ám ez is csak az Erdélytől közvetlenül nyugatra levő terület. Nem

véletlen, hogy ez a temesközi táj meg a Bizáncba menő útvonal vidéke, melyet a Magiszter az Aldunától délre is jól ismert; ez utat ugyanis más jelekből, bizánci utalásából ítélve is megjárta, talán nem is egyszer. Erdélyi honfoglaló hadjárásról azonban szövegében a Gyaluig haladókon kívül *szó sem esik*. Dés, Kolozsvár, Torda, (Gyula)fehérvár, melyek az ő idejében a magyar uralomnak nagyon fontos helyei, kiesnek látóköréből, nem is szólva még keletebbre és délebbre eső területekről. Az ne tévesszen meg, hogy az erdélyi nagy folyókat: *Szamos, Körös, Maros, Temes* – az *Olt* kivételével – megemlegeti Pannónia vizeiként; ezeknek csak az alsó folyásáról lehet szó ismeretkörében.

A honfoglalás eseményeit illető stratégiája már eleve megengedi azt a feltételezést, hogy legfőképpen csak halvány ismeretei lehettek a tőle kikerült területekről, s különösen az ő számára annyira fontos, hitelességének alappilléreül szolgáló *földrajzi vonatkozásokban* lehetett e tájakon járatlan és értesületlen. Valószínű, hogy kancelláriai ügyei nem szólították Erdélybe, a kancelláriában sem szedhetett fel megbízható helyrajzi anyagot e távoli részekről, mint ahogy külföld felé vezető, követjárást feltételező fő forgalmi utakon sem járhatott errefelé.

6. A Meszes és a Kis-Szamos közti, aránylag kis térségben, mely lényegében az Almás, a Kapus és a Borsa völgyeit foglalja magában, az anonymusi szöveg megértése szempontjából a 27. capitulum négy tulajdonnévre kell kiemelten figyelniünk: *Zombor, Gyula, Esküllő, Gyalu*. Mint helységek megvannak ma is egymás közelében, de megvoltak már Anonymus idején is, adataik koraiak: 1320: *Sumbur*⁵ (Magyarzsombor az Almás völgyében); 1307: *Gyula*⁶ (Gyula a Borsa völgyében, Zsombortól kb. 25 km-re keletre); 1320: *Kyseskuleu és Esculeu maioris*⁷ (Esküllő a Borsa völgyében, szinte pontosan Zsombor és Gyula közt); 1246/1263: *Čolou*⁸ (Gyalu a Kapusnak a Kis-Szamosba ömlésénél, Esküllőtől mintegy 25 km-re délre). A Magiszter helységnévként csak Esküllő-t tünteti föl, hozzá az ismert népetimológias magyarázatot fűzve, hogy a meghódított föld népe itt esküdött föl („cum iuramento firmauerunt”: 27.) Tögyötöm hűségére. *Gyalu*-t helységnévként nem nevezi meg, de helyét *Dzséló* személyéhez (vö. *gelou*: 27.) szorosan kapcsolva pontosan megjelöli, mivel a vlach vezért az Almás menti csatából futtatja Szamos menti várába, és a Kapusnál öleti meg (27.). A *Zombor* és a *Gyula* nevek személynévként kelnek életre a szövegben (vö. *zubor* és *Zumbor*, valamint *Geula*: 27.) mint Tögyötöm unokái, sőt a Mester szerint Zombornak nemcsak Gyula nevű testvére volt, hanem ilyenévű fia is: „Zumbor uferol genuit minorem *geulam*”: 27.).

Nem férhet hozzá kétség, hogy *Zombor* (*Zsombor*), *Gyula* és *Dzséló* Anonymus rejtett helynév-személynév kombinációinak szokványos példái, csupán apróbb különbségekkel egyfelől *Zombor* és *Gyula*, másfelől *Dzséló* között. A Névtelen történetformálásának Erdély vonatkozásában mindegyik különleges esete, egyenként kell szólni róluk.

7. A XIII. században a szóban levő terület tekintélyes része a Zsombor nemzetség birtoka volt, s a nemzetségben természetesen ily nevű személyek is éltek; l. pl.: 1291/1588: „Pethew filius *Sumbur* de genere *Sumbur*.”⁹ XIV. századi adatok szerint a Zsomboroké volt Zsombor helység mellett Esküllő, valamint a Gyula helység szomszédságában levő vidék.¹⁰ Hogy mióta birtokoltak itt, az megállapíthatatlan, de való-

⁵ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. k. Bp. 1987. 94. old.

⁶ *Ugyanott* 71. old.

⁷ *Ugyanott* 68. old.

⁸ *Ugyanott* 94. old.

⁹ *Ugyanott* 94. old.

¹⁰ *Ugyanott* 68., 71., 94. old.

színű, hogy a Meszestől keletre levő vidék legrégebbi nemzetségei közé tartoztak.¹¹ Anonymus a személynévként emlegetett Zombort tehát nem véletlenül hozza éppen ide: tudnia kellett a nemzetség Meszesen túli szerepéről éppúgy, mint Zombor helyéről.

Zsombornak a Gyulákhoz való viszonyához P. mesternek nyilván ötletet adott a *Zsombor*: *Gyula* helynévi pár és (köztük *Esküllő*) ismerete. E közeli helynevek eseményvonásán kívül azonban még két másik körülmény is közrejátszott abban, hogy Anonymus a, kapcsolatot ily szorosnak képzelte. Az egyik az, hogy ő két magyar nemzetséget¹²: az erdélyi *Zsombor* nemzetséget, valamint a Pest környékén birtokló *Gyula-Zombor* nemzetséget¹³ azonosította, pedig a valóságban – a *Zombor-Zsombor* névpárnak szlavisztikai alapon való esetleges etimológiai összefüggése ellenére – aligha volt közvetlenebb közük egymáshoz. Úgy látszik, a Mester a Gyula-Zomborokhoz állt közelebb, s talán az ő erdélyi birtokjogait is hangsúlyozni akarta. Ez tűnik ki abból, hogy a valószínűleg a Maglód nem révén a Gyula-Zomborok nemzetségében számon tartott Töyötmöt (vö. An.: „*Tuhutu[m] pat[er] horca cui[us] filij fuerunt Gyyla. [et] zombor. aquib[us] gen[us] descendit*: 6.) megteszi az erdélyi „Zombor” (=Zsombor) ősenek, sőt a Meszesen túli terület ősfoglalójának. Ez látszik továbbá abból is, hogy Erdélyben szerepeltetett személyének nevét tendenciózusan *z*-vel írja, holott a Zsombor nemzetség (és természetesen a vele azonos helynév is) minden okleveles adatban *s*-sel szerepel (Anonymus írásában a *z* betű hangértéke mindig *sz* vagy *z*, az *s*-é pedig *s* vagy *zs*; a két betű tudatos szándék nélkül abszolúte összekeverhetetlen!). A két nemzetség közti kapcsolat „felfedezéséhez” a Magiszternek a kezére játszhatott, hogy a nyugati nemzetségnévben a *Gyula* (egykori kiejtésben *Dzsula*) név is szerepelt (az erdélyi nemzetség nevében soha!): ugyanakkor a szóban levő erdélyi területen is többször előforduló *Gyula* személynéven kívül (l. pl.: 1307: *Gyula*, 1315: *Jula* stb.)¹⁴ a Zsomborok közt is használatos volt e személynév: pl. 1336-ban Sumbur fia Gyyla.¹⁵

A Zsombor név tehát – a Magiszternél tendenciózusan *Zombor* alakban személynévé elevenedve – az anonymusi időkben nemzetségnévként és helynévként egyaránt a szóban levő terület föltétlen jellemzője; a X. századra nézve azonban mint később, helynév segítségével formált személynév csupán a képzelet szülötte.

8. Az elmondottak már jórészt feleletet adnak Anonymus Gyulákkal kapcsolatos elképzelésének magjára is. A kérdés lényege: mért helyezi a Gyulákat dél-erdélyi, Maros menti uralmuk ellenére *Észak-Erdélynek* a tárgyalt kis térségébe? Van ugyan olyan vélemény is, hogy a magyar uralom a XI. század elejéig nem terjedt ki Dél-Erdélyre, s a Gyulák területe az volt, amiről Anonymus beszél¹⁶; ez a tézis azonban nem áll valami szilárd alapon, itt nem tárgyalható nyelvészeti érvek is ellene szólnak. Nem szabad elfelejteni, hogy P. mester mintegy két évszázaddal a Gyulák erdélyi szereplése után írta művét, amikor élt még ugyan emlékezet (írásos hagyomány) a

¹¹ *Makkai László*: Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben. Századok 1944. 165-168. old.

¹² Az erdélyi Zsombor nemzetségre ld.: *Karácsony János*: A magyar nemzetségek a XIV. szd. közepéig II. Bp. 1901. 109-110. old.; *I. Tóth Zoltán*: Tuhutum és Gelou. Századok 1945-1946. 68-71. old.; *Györffy* 1987. 46-50. old.

¹³ A nyugati Gyula-Zombor nemzetségre ld.: *Karácsony i.m.* 111., 113. old.; *Makkai i.m.* 116. old.; *Györffy György*: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archeológiai Értesítő 1970. 223-225., 230. old.; *Kristó Gyula*: A X. századi Erdély politikai történetéhez. Századok 1988. 18-19. old.

¹⁴ *Györffy* 1987. II. 66., 71. old.

¹⁵ *Ugyanott* 60., 70. old.

¹⁶ *Kristó i.m.* 20-23. old.

Gyulák erdélyi voltáról, családjáról, családtagjairól, Szent Istvánhoz való viszonyokról, amit gesztájába a Mester be is épített; de egykori szereplésüket *földrajzilag* már homályban látta, annál is inkább, mert a dél-erdélyi területet saját korára nézve sem ismerte.¹⁷ Ha konkrét tapasztalati vagy hiteles hallomásbeli értesülése lett volna például a Maros menti Fehérvárról és konkrét történeti tudomása a Gyulák itteni szerepéről, igen nehéz elképzelni, hogy e tényt eseményszövéseiben és ennek főként magyarázó elvül felhasználható területi vonatkozásaiban így elferdítse. Ismerethiánya pótlására itt is kapóra jött legfőbb hitelesítő eszköze, a *Gyula* helynév, amely ott volt Zsombor szomszédságában, s amely ugyan keletkezésében a Maros menti Gyuláknak *csak a névrokonaihoz* kapcsolható de ő alkalmasint szívesen hitt bizonyító erejében. Meg persze a Gyula-Zomboroknak vélhető Zsomborok is erre a Meszestől délkeletre fekvő területre vonzótták, lokalizálták képzületét. Innen már csak egy kis logikai lépés volt Tötyötöm ősfoglalásának területéhez a Gyulák történetét is bevonni. A Mester e problémakörben is csak arra a tájra vitte szereplőit, ahol még biztonsággal tájékozódott, és nem merészkedett az ismeretlenbe.

9. A Zsombor- és a Gyula-kérdéshez mérten Dzsölő ügye viszonylag egyszerű. A legyőzött ellenséges vezér személyét Anonymusnak névvel meg kellett formálnia, és ott volt hozzá a fontos stratégiai helyen fekvő *Gyalu*, egykori névalakjában *Dzsalo* helység neve (a *Dzsölő* szabályosan elhasonult forma). A csupán a képzelet szülötte *Dzsölő* neve tehát ugyanúgy állt elő, mint Anonymus összes többi idegen vezérének neve. A névnek a *Gyula* névhez persze semmi köze, mint ahogy a „Gyula-terület” és a „Dzsölő-terület” is csak azért esik körülbelül egybe az elbeszélésben, mert a felhasznált helynevek egy rakáson vannak.

A *Gyalu* helynév végső etimonja bizonytalan, de az nem kétséges, hogy a régi magyar nyelvterületen egész sor e névesaládba tartozó helynév van, ami arra mutat, hogy e helynév a régi magyar tulajdonnév-kincsnek vagy szubsztrátumának a szerves tagja; román eredete kizárható.¹⁸ Anonymusnak belőle alkotott *Dzsölő* személye azért lett a vlachok vezére, mert a Mesternek lehetett valami értesülése a románságnak XIII. század eleji dél-erdélyi jelenlétéről, de aligha a Meszestől délkeletre eső területen éléséről, ahol az ő korában a románoknak még nincs hiteles nyoma.¹⁹

P. mesternek Dzsölő népéről: a vlachokról és a szlávokról főként azért lehetett olyan lesújtó véleménye („uiores homines esse[n]t tocilus] mundi,” mert ezzel a magyarok ellen szegülő Dzsölőt akarta becsmérelni. Bár bizánci forrásokból is lehettek esetleg ilyen – hallomásból vagy olvasásból eredő – értesülései, ugyanis a románsággal kapcsolatosan Bizáncban volt efféle kedvezőtlen hiedelem ld. pl. Kekaumenosz XI. századi bizánci írótól: „A vlachok fajtája teljességgel megbízhatatlan és romlott, mely nem tanúsít igazi hűséget sem Isten, sem a Császár, sem rokona, sem barátja irányában, hanem azon iparkodik, hogy mindenkit rászédjen, sokat hazudik és nagy tolvaj. Mindennap a legszörnyűbb esküket esküszik barátainak s aztán játszi könnyedséggel megszegi esküit.”²⁰

A vlachok erdélyi emlegetése a honfoglalás-történetben mindenesetre – mint ismeretes – csak egy bizonyosság a sok közül a Névtelennek mind a történeti anakronizmusára, mind Erdély-ismeretének hiányosságaira.

¹⁷ A Gyulákról ld. pl. *Makkai* 1944. 187-190. old.

¹⁸ A *Dzsölő* névre ld. pl. *Melich János*: A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925. 294-301. old.; *Kniezsa István*: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen. AECO II. 101-105. old.

¹⁹ Dzsölőről és a vlachokról ld. pl. *I. Tóth* 1945-1946. 63-84. old.; *Kristó* 1988. 6. old.

²⁰ *Gyóni Máttyás*: A legrégebbi vélemény a román nép eredetéről. Bp. 1944. 84. old.

10. Anonymus Erdély-történetéhez még szervesen kapcsolódik az a szerteágazó eseményleírás, amellyel Erdélytől közvetlenül nyugatra fekvő területek foglalásáról: Ménmarót és Glád országaról és az ellenük folyó harcokról szól. E szövegrészekben számos olyan téma fölbukkan, amelyet az ő Erdély-képéhez hozzá lehet vagy éppen hozzá is kell tenni. Ménmarót és Glád személyén kívül például Szatmárnak és vidékének foglalása, Apafarkas Agmánd históriája, a meszesi gyeplő és a gyeplőkapuk kérdése, a „gentes cozar” ügye, Bihar várának ostroma, a bihari székelység problematikája stb. Ezekről azonban a mostani keretekben szólni nincs tér és idő.

Benkő Loránd

Bény és a Szent István-hagyományok

Egy történeti hipotézis nyomában

Fennmaradt Szent Istvánról néhány olyan középkori eredetű epikus ének, melyek még a XVI. században is virágzó történeti tárgyú, hősepikai jellegű magyarországi énekköltészet részét alkotják. Az igricek, regösök, joculátorok gyakori középkori említése, Mátyás udvari humanistáinak feljegyzései, avagy késői utódaik, a Tinódi-féle históriások énekei mind-mind arra utalnak, hogy egészen a középkor végéig létezett az a réteg, amely használta és fenntartotta a korábbi népköltészet hagyományokat, olykor alakítva is rajta, saját – folklorizálódó – alkotásaival pedig bővítve is azt.

Ilyen az a szlovákok körében gyűjtött krónikás ének is, melyet századunk elején jegyeztek le:

*Tombolt a harc, tombolt,
Szent István velünk volt.
Míg világ a világ:
földi olyat nem lát!*

*Magyar haza földjén
vérviharos ösvény;
küzd a fény az árnyal:
szlovák a pogányal.*

*Harc dúlt nappal, éjjel,
Esztergom terében,
vörös vér folydogált
a Garam felében,*

*vörös vér hömpölyög
ezüstsín Dunánkba –
keresztények bárdja
vagdos a pogányba.²¹*

Ennek a népszerű történeti éneknek több szlovák és morva változata ismeretes. Van olyan változat is, amely bár Szent István harcáról szól, de már nem a pogány magyarok ellenében. A király alakját mondákban is megőrizték a szlovákok, sőt több népköltésben is szerepel, melyeket illetően bizonyára jelentős műköltési hatással is számolhatunk.²² Mindazonáltal jelzés értékű, hogy a felvidéki szlovák folklórban elsősorban a hajdani gyeplővidéken maradt fenn Szent István emléke, ami azt sejteti, hogy kultuszának alakulására az ott élő, de idővel elszlávosodó határterületek magyarsága is befolyással volt.

A közelmúltban kisebb tudományos vita robbant ki azt illetően, hogy a versben szereplő pogányok elleni csata valójában hol is lehetett. A történeti irodalom Koppány legyőzését Veszprém környékére teszi, míg egyes történeti hagyományok (így ez a szöveg is) a Garam folyó mentét jelöli meg az ütközet egykori helyszínéneként. Lássuk mindenképp előt, hogy mit ír róla a somogyi vezér feletti győzelmet megörökítő Képes Krónika:

²¹ *Csanda Sándor*: Magyar-szlovák kulturális kapcsolatok. Bratislava, 1959. 8. old. (Ján Kollár gyűjtése; Sipos Győző fordítása) Az ének műköltészet eredetére utal a szlovák nyelvű eredeti szöveg hangsúlyos ritmikája: „Stála bitka stála/za Štefana Krála/Jakej viac nebude/Červená krv tekla/Polovice Hrona”.

²² U.o.